

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERĐİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research
Cilt: 13 Sayı: 74 Yıl: 2020 & Volume: 13 Issue: 74 Year: 2020
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

MURAD ĐIRAY HAN'IN RUS ÇARI III. FYODOR ALEKSEYEVİE GÖNDERDİĞİ 1680/1681 TARİHLİ YARLIĞI

MURAD GIRAY KHAN'S RUSSIAN TSAR EDICT WHICH HE SENT TO III. FYODOR ALEKSEYEVİÇ DATED 1680/1681

Emin OBA*

Öz

Kırım siyasi, kültürel ve coğrafi olarak hem geçmişte hem de günümüzde çok önemli bir yere sahiptir. Kırım coğrafi konum itibarıyla gözde bir yer olmasından dolayı burada kurulan devletler komşularıyla sürekli bir mücadele içinde olmuşlardır. Kırım Hanlığı da komşularıyla bazen iyi bazen kötü bir siyasi politika güderek varlığını korumak istemiştir. Hanlık komşularıyla olan siyasi ilişkilerini geliştirebilmek için çeşitli diplomatik yazışmalarda bulunmuş ve bunu yaparken bazı komşularına imtiyazlar vermiştir. Bu çalışmada Kırım'ın siyasi ve coğrafi konumu ve tarihi hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra asıl konumuzu teşkil eden, Murad Giray Han ve yarlığı hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızda Murad Giray Han'ın Fyodor Alekseyeviç adlı Rus çarına gönderdiği yarlık üzerinde üslup incelemesi yapılmıştır. Bu incelemeler yapılırken dönemin sosyal, kültürel, askeri ve siyasi yapısı hakkında bilgilerde verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu dönemde, Kırım coğrafyasında hâkim olan dil özellikleri de verilmiştir. İncelememizde son olarak notlar kısmı yer alıp burada yarlıkta geçen, tarafımızdan önemli görülen kelimeler açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırım, Murad Giray Han, Yarlık, Üslup İncelemesi, Dil İncelemesi.

Abstract

Crimea has a very important place politically, culturally and geographically both in the past and in the present. Crimea is a favorite place in terms of its geographical location, the states established here have been in constant struggle with their neighbors. The Crimean Khanate wanted to preserve its existence with its neighbors by pursuing a political policy, sometimes good or bad. The Khanate made various diplomatic correspondence in order to develop its political relations with its neighbors and while doing so, it gave privileges to some of its neighbors. In this study, after giving a brief information about the political and geographical location and history of Crimea, we tried to give information about Murad Giray Khan and edict which is our main subject.

Our study examined the stylistic of the edict sent by Murad Giray Khan to the Russian Tsar named Fyodor III Alekseyeviç. During this research, information about the social, cultural, military and political structure of that period was given. Also during this period, the language features that prevailed in the geography of Crimea were given. In our study, we explained the words that were considered important by us, which were included in the note section.

Keywords: Crimea, Murad Giray Khan, Edict, Stylistic Review, Language Review.

* Dr., Al-Farabi Kazakh National University, ORCID: 0000-0002-5299-8023, eminoba@hotmail.com

Giriş

Kırım Hanlığı, siyasi bir yapı olarak ilk kez Altın Orda Hanlığının içine düştüğü taht kavgaları sonrasında parçalanması neticesinde, Karadeniz'in kuzeyinde Kıpçak tayfalarına egemen olarak ortaya çıkmış bir hanlıktır. Altın Orda Hanlığı zamanında Kırım, rakip beylerin ve prenslerin sığındığı bir bölge durumundadır. Cengiz Han soyundan gelen hanedan üyeleri, hükümdarlıklarını burada ilan ediyor ve başkenti ele geçirmek amacıyla hazırlıklarını burada gerçekleştiriyorlardı. Kırım'ı bir üs gibi kullanıyorlardı. Nitekim Cuci'nin küçük oğlunun soyundan gelen Baş Timur'un oğlu Gıyaseddin kendi adına ilk kez Kırım'da para bastırmıştır (Bıyık, 2014, 24; İncalcık, 2002, 450).

Kırım Hanlığı'nın asıl kurucusu kabul edilen Gıyaseddin'in oğlu Hacı Giray'dır. Hacı Giray, Altın Orda Hanı Seyit Ahmed ile birçok mücadeleye giriştikten sonra bağımsızlığını 1449 yılında ilan etmiştir. Bundan sonra Kırım Hanlığı, Altın Orda devletinde yaşanan kargaşadan kaçan beylerin, mirzaların¹ sığınabilecekleri yerlerden biri haline gelmiştir. Hacı Giray, Lehistan, Moskova ve Litvanya prenslikleriyle iyi ilişkiler kurarak hanlığın gücünü artırmak ve İdil boyunda yaşayan halkları yanına çekmek istemiştir. Hacı Giray'dan sonra Kırım tahtına kısa süreliğine oğlu Nur Devlet (1466-1467) geçmiştir. Nur Devlet'ten sonra da, 1468 yılında Hacı Giray'ın diğer oğlu Mengli Giray tahtı ele geçirmiştir. O, babası gibi otoritesini sağlamlaştırıp Kırım'da tam bir hâkimiyet kurmak istemiştir. Mengli Giray bunun için Osmanlı devleti ile ittifak yaparak Cenevizlileri, Kefe ve sahil boyundaki tüm liman kentlerinden çıkarmayı başarmıştır (İncalcık, 1944, 192; İncalcık, 2017, 95). Bu ittifak sayesinde Mengli Giray, hâkimiyetini güçlendirmiş ve Osmanlı tabiliğini kabul etmiştir. 1475 yılında Kırım resmen Osmanlı tabiliğine geçmiştir.

Mengli Giray, Osmanlı Devleti'nin desteğini arkasına alarak 1502 yılında Altın Orda Devleti'ne son verdikten sonra Moskova ile arasındaki ittifakı sona erdirmiştir (Kamalov-Mirgaliyev, 2008, 196-197). Altın Orda'nın yıkılmasından sonra ortaya çıkan iki devlet, Altın Orda sahasına hâkim olmak için mücadeleye giriştiler. Kırım Hanlığı Rusya'ya karşı Yagellonlar ile ittifak başlamıştır (İncalcık, 1992, 421). Rusya'nın 1552'de Kazan Hanlığı ve 1556'da Astrahan Hanlığı'na son vermesi, gerek Kırım gerek Osmanlı Devleti için bir tehdit oluşturmuştur. Ayrıca Kırım'ın kuzeyinde yaşayan yağmacı Kazakların² Rusların egemenliğini kabul edip, Kırım'ı rahatsız etmesi, Osmanlı (Kırım) ile Rusya arasında savaşın başlamasına sebep olmuştur (Kurat, 2011, 84-86; Bıyık, 2014, 25).

1678 yılında Osmanlı Ruslar ile savaşta karşı karşıya gelmiştir. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Murad Giray Han, Ruslarla yapılan savaşta galip geldiler ve Çehrin Kalesi'ni Ruslardan aldılar. Böylece Kazaklar Osmanlı egemenliğine girdi. Savaş sonucunda Ruslarla, Bahçesaray Barışı³ (1681) yapıldı. Barış anlaşmasının esasları, Ruslarla Osmanlı arasında değil, Kırım ile Moskova arasında, Bahçesaray'da yapılmıştır. Bu anlaşma çok uzun sürmedi. Viyana bozgunuyla kutsal ittifaka katılan Ruslar, Kırım ve Kafkasya'ya baskılarını arttırdılar. Bundan sonra Rus ilerleyişi durdurulamadı. Viyana bozgunundan sonra pasif konuma geçen Osmanlı, Kırım'a yapılan Rus baskılarına karşılık verememiştir. Kırım, Osmanlı himayesinden mahrum kalmıştır. Yaklaşık 300 yıl süren Kırım Osmanlı beraberliği, Rusya'nın 1783 yılında Kırım'ı işgal etmesiyle son bulmuştur.

1. Murad Giray Han ve 1680/1681 Tarihli Rus Çarı Fyodor Alekseyeviç'e Gönderdiği Yarlık

Murad Giray Han, Kırım Hanlığı tahtında 1678-1683 yılları arasında hüküm sürmüştür. Osmanlı Sadrazamı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa 1678 yılında Kırım hanı I. Selim Giray'ı görevden alarak, yerine Murad Giray Han'ı atamıştır. Murad Giray 1676-1681 Osmanlı - Rus Savaşı'nda Osmanlı ordusunun yanında yer almıştır. Rus savaşında Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yla birlikte hareket etmiştir. Gösterdiği sadakat ve

¹ Kırım Hanlığı tarihinde önemli iz bırakan mirzaların başında, Şirin Mirzalar gelmektedir. Şirin Beyi Eminek Mirza, Kırım'ın Osmanlı egemenliğine geçmesinde büyük yararları dokunmuştur (İncalcık, 2002, 459; Fisher, 2009, 40).

² Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Kazaklar için farklı isimler kullanılmaktadır. Bu isimler kaynaklarda polknkı, pulknkı, zaparov, don kazakları şeklinde geçmektedir (Ayrıntılı bilgi için bakınız, Akdes Nimet Kurat (2014). *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: TTK Yayınları).

³ Bahçesaray Barışı, Osmanlı ve Rusya arasında yapılan ilk barış anlaşmasıdır. Anlaşma daha çok Kırım ile Rusya arasında geçmiştir. Osmanlı, Rusya ile müzakerelere girmeye tenezzül etmemiştir. Bu yüzden anlaşma Kırım Hanı Murad Giray ile Rus Çarı arasında yapılmıştır. Anlaşmanın esaslarına göre; Barış yirmi yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Özi (Dinyeper) nehri Rusya ile Kırım arasında sınır kabul edilecektir. Çar hana üç yılın vergisini birden ödeyecek ve bundan sonra yıllık (tıyış) gönderecektir. Özi ile Aksu arasında Kırım Tatarları ve Türkler hiç kale inşa edemeyecek ve mülteciler kesinlikle kabul edilmeyecektir. Kiyev, Moskova Hükümetine bırakılacaktır. Sultan ve han, çarın düşmanlarına yardım etmeyecektir. Tatarlar Özi suyunun her iki tarafında sürülerini otlatabilecek ve Kazaklar da Özi suyu boyunca balık avlayabilecek ve tuz almak için Karadeniz'e kadar gidebileceklerdir. Çarın elkabı tam olarak yazılacaktır (Kurat, 2014, 250).

başarılarından dolayı Kırım tahtı kendisine ödül olarak verilmiştir. Murad Giray, Osmanlı Hükümeti'ni temsilen 1681 yılında Rusya ile Bahçesaray Barış'ını gerçekleştirmiştir. Ancak Murad Giray, 1683 yılında II. Viyana Kuşatması sırasında Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ile görüş ayrılığına düşmüştür. Sadrazam Murad Giray'ın görüşlerini küçümsemiş ve kendisini dikkate almamıştır. Kuşatmada gerekli gayreti göstermemesi ve kuşatmanın başarısızlıkla sonuçlanmasından dolayı bütün sorumluluk Murad Giray'a yüklenmiştir. Murad Giray, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından Kırım tahtından azledilmiştir. Murad Giray geri kalan ömrünü Saraçeli çiftliğinde geçirmiş, 1696 yılında ölmüştür (İnalçık, 2002, 453; Giray, 201, 71)

Murad Giray Han'ın, 1680/1681 yılında Rus Çarı III. Fyodor Alekseyeviç'e gönderdiği mektup diplomatik bir yarlıktır. V. V. Velyaminov-Zernov tarafından hazırlanan, Kırım Hanlığı'nın Rusya ve Lehistan ile yaptığı resmî yazışma belgelerinin yer aldığı *Kırım Yurtına ve Ol Tarafırlara Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar (Materialı Dlya İstorii Kırmskogo Hanstva St. Petersburg, 1864)* adlı eseri, A. Melek Özyetgin ve İlyas Kamalov tarafından yeniden hazırlanarak Türk Tarih Kurumu tarafından tıpkıbasımı yapılmıştır (V. V. Velyaminov-Zernov, *Kırım Yurtına ve Ol Tarafırlara Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar, Türk Tarih Kurumu yayınları, Anakara - 2009*). Çalışma konumuz olan Murad Giray Han Yarlığı, neşriyatın 252 numaralı yarlığıdır. Orta zamanlarda yazılmış Arap harfli bir tıpkıbasımdır. Yarlık içerik olarak, Bahçesaray Barış Anlaşması'nın esaslarını hatırlatmak amacıyla Rus çarına gönderilmiştir. Yarlıkta çara anlaşmanın yirmi yıllık bir süreyi kapsadığı ve Rus hükümetinin Kırım Hanlığına, anlaşma gereği her yıl vergi (tıyış) vermesi gerektiğini hatırlatmaktadır. Yarlıkta Murad Giray Han, Rus çarının vermesi gereken vergiyi geciktirmesi veya vermemesi durumunda olabilecek olumsuz durumları dile getirmektedir. Ayrıca, çarın barış anlaşmasının esaslarına sadık kalması konusunda uyarılmaktadır.

Yarlıkta ayrıca, dönemin idari ve etnik yapısı hakkında da bilgiler mevcuttur. Kırım'ın etnik yapısı hakkındaki bilgiler şu şekilde verilmiştir; Han, unvanlarını sıralarken egemenliği altındaki halkların ve yerlerin adını da zikretmektedir. Tatar, Nogay, Çerkes, Tavgaç gibi halkların adı zikredilmiştir. Ayrıca, metinde özel olarak belirtilen halklar da vardır; Akkerman Tatarları ve Temrük Çerkesleri² gibi halklar özel bir grubu temsil etmektedir.

Murad Giray Han yarlığında askerî ve idari yapının başında *oñ kol ve sol kol* "sağ ve sol kol" gelmektedir. Altın Orda ve sonraki (Kırım, Kazan ve Astrahan Hanlıkları) hanlıklarda devlet yapısının sağ ve sol kol düzeni şeklinde ikili idareye göre tanzim edildiği bilinmektedir. Sağ ve sol kolun başında genellikle han soyundan gelen prensler vardır (Özyetgin 2010: 395). Kırım hanlığında sağ kolu *Kalgay* ve sol kolu ise *Nureddin* idare etmektedir (Bıyık 2014: 48-53). Yarlıkta geçen *tümen* kelimesi askeri ve idari bir terim olarak dikkati çekmektedir. Kökleri Hun dönemine kadar uzanan, Altın Orda, Kırım ve diğer hanlıklardaki askeri düzen, onlu, yüzlü, binli ve on binli birliklerden oluşuyordu. Devlet teşkilatında önemli bir yere sahip olan bu birliklerin başında Han soyundan gelen prensler ve beyler bulunuyordu (Özyetgin, 2010, 395).

2. Murad Giray Han'ın Rus Çarı Fyodor Alekseyeviç'e Gönderdiği Yarlık (1680/1681)

Tohtamış Gérey Sultân ibn Şafâ Gérey Sultân

Sözümüz

1. Tangrı tabâraka va ta'âlânın rahmi ve 'inâyeti milen uluğ orda uluğ yurtnuñ ve taht-ı
2. Kırım'nuñ ve Deşt-i Kıpçak'nuñ ve şansız köp Tatar'nuñ ve şağısız Noğay'nuñ oñ kolnuñ
3. ve şol kolnuñ ve şanı yoğ tümennin ve Tat milen Tavgaç'nuñ ve tağ ara Çerkeç'niñ pādşāhu
4. ve hân-ı 'ālî-şānu bolğan devletlü ve 'izzetlü ve kıdretlü ve şecā'atlü ve fırsatlu mēn uluğ Murād Gérey Hân
5. *abbada'lahu ta'ālā davlata-hū ilā yavmi'l-mizān* hâzretlerindin cümle uluğ ve küçük ve Ağ Urus'nuñ pādşāhu

⁴ Fyodor Alekseyeviç veya diğer ismiyle III. Fyodor (1676-1682), Romanovlar sülalesinden gelmektedir (Romanovlar sülalesinin Rusya hâkimiyet tarihleri 1613-1917 arası). Aleksey Mihayloviç'in oğludur. Babası Aleksey öldükten sonra henüz 14 yaşında Rusya tahtına geçti. Fyodor Alekseyeviç ancak altı yıl tahta kalabilmiş ve hastalanarak ölmüştür. Onun zamanındaki en mühim olaylardan biri, 1681 yılında "orun nizamı"nın kaldırılmasıdır. Korkunç İvan zamanında resmi bir şekle konan ve asilzadelerin devlet hizmetlerinde menşelerinin kibarlığını esas tutan bu "orun nizamı" çığıında çıkmış, birçok kibar olmayan aileler de, Çar ailesiyle akrabalık tesis etmek suretiyle, asil oluvermişlerdi. Fedor bir fermanla bu nizamı ortadan kaldırdı ve devlet idaresinde mühim karışıklıklara sebebiyet veren bu usule son verildi. Fyodor Mihayloviç zamanındaki diğer bir gelişme ise Rusya ile Osmanlı arasında yapılan savaş neticesinde Rusya'nın yenilgisi üzerine yapılan "Bahçesaray Barış"ıdır (1681). Bu antlaşma Osmanlı, Kırım ve Rusya arasında yapılmıştır. Daha çok Kırım Hanlığı bu antlaşmayla ilgilenmiştir. Osmanlı devleti pek ilgilenmemiştir (Ayrıntılı bilgi için bakınız, Kurat, 2014, 267).

⁵ Osmanlı Devleti Çerkes akınlarını durdurmak ve himayesine almak amacıyla Kuban Nehri girişinde Temrük Kalesi inşa edilmiştir. Bu kale etrafında yaşayan Çerkeslere Temrük Çerkesleri adı verilmiştir (Bıyık, 2014, 100). Bugün Ukrayna'nın Odesa Eyaleti sınırları içerisinde kalan Akkırman, Kırım Hanlığı zamanında bu bölgede yaşayan Tatarlara verilen isimdir (Akkırman, 269-270).

6. çarı, maşrık ve mağrib ortasında bolğan köp hıristiyân tâ'ifesiniñ penâhı, hüküm-dârı
7. qarındaşımız uluğ bÿy Fyodor Alekseyeviç hazretlerine köpdin köp selâm kılğaç maħabbetlik
8. ve çatulıq milen nedir hâl ü hâtrınız, yaħşımız dep şorğanımızdın şonra ilâm-ı yarlıg-ı şerif-i
9. 'ibret-redif-i hânî budur ki, eki yurtıñ ortasında maħabbetlik milen dostlık ve barışık muħkem
10. bolup ve eki yurt içinde bolğan halk tıñ ve rāhat bolmak sebebli elçiniz Vaşil Miħayloviç
11. Tapkin İstolnik ve Praşlav'nın polkovnikı ve daħı Dotov oğlı Nikita Museviç Dyak kelüp eki yurt
12. ortasında dostlık ve barışık ve maħabbetlik bolmak sebebli söyleşüp ve cümle söyleşken sözlari
13. ve dostlık ve barışık için bolğan şartları maħbül ve mu'teber bolup ol sözlerniñ üzerine
14. barışık ve dostluk bolurı için altun payşalı mührimiz milen 'ahd-nāme-i şerifimizi yiberüp
15. barışık için söyleşken şartlarını yād kılamız Peyğamberimiz eki cihānıñ küneşi hātemü'l-enbiyā
16. ve şefi-i rüz-i cezā habib-i Ĥudā ve rasül-u kibriyā hazret-i Muħammedü'l-Muṣtafā şallā'llāhu ta'ālā 'alayhi ve sallam'nın
17. târiħ hicretinden işbu biñ toksan birinde Yanar aynıñ üçinçi küninden yigirmi yılga bargınça
18. dostluk ve barışık muħkem bola Özi şuyı sınır bolup, beriki yağı cümle Mekke-i mükerreme ve Medine-i münevvere
19. Aħdeniz ve Ķardeniz pādşāhı şecā'atlü ve nuşretlü hünkār hazretleriniñ hükümetinde bola ve Kiyov kal'asına
20. qadimdin tab'i bolup ve hālen ĥarāb yatқан ve Vasiliķova, Tereboliya ve İstayķa palanķalar Kiyov sınır ta'yın
21. bolur ve Kiyov kal'asından Potķalı'ğa -Potķalı biziñdir- bargınça Özi şuyınıñ eki yaķasında daħı
22. kal'a ve palanķa yapmaşķa ve keçgen yıllar için üç yıllık hazinemizni kuşursız bu yıl yiberüp ve kün
23. ilgerü toksan birinçi yılda ve hazinemiz defter mücebinçe almaşuv yerinde bërüp ve qarındaşlarımız
24. kalğa sultān ve nüre'd-din sultān ve oğullarımız sultānlarğa ve bēgümlerge bēgeçilerimizge ve hādım ağalarımızğa
25. ve qaracılarımızğa ve yaķın adamlarımızğa ve ağalarımızğa ve iç oğlanlarımızğa ve qaysi tiyişleri kele turgandır
26. defterge yazılğan barķa tiyişlerin hālen ve kün ilgerü bi't-tamam ve kuşursız yibergendin şonra dostuñuzğa
27. dost ve düşmānuñuzğa düşmānlık etüp birlikte bolurğa ve qaradaşlarımız kalğa sultān ve nüre'd-din
28. sultān ve oğullarımız sultānlar ve aķtuķlarımız ve cümle Ķırım yurtımıznıñ adamları ve Noğay mırzaları
29. ve Aķkermān Tatarları ve Temrük Çerkesleri ve cümle buyuruğumuzda bolğan mırzalarımız ve el halkımız
30. ve nuşretlü ve şecā'atlü ve muħabbetlü hünkār hazretleri de bolsa yurtıñuzğa ve çit kal'alarıñuzğa ve bu şart-nāme
31. ĥatıñuzça elinüz altında bolğan yerleriñüz ve kal'alarıñuz ve şalalarıñuzğa cavlay barmaşķa heç bir
32. türlüğ yamanlık kılmaşķa ve yukarığda yād kılınğan buyuruğumuzda qaşular da bolsa kal'alarıñuzğa
33. ve yerleriñüzge cavlay barur bolsa adamlarımıznı yiberüp muħkem izletüp sorarğa ve tapķandın şonra
34. ölüm siyāsetin kılurğa ve alınğan māllarını cümlesin kaytarup bërürge Vasilay Barisyeviç
35. Şeremet ve Şofracı Andrey'ni biz uluğ hazretlerimiz culuğa almaşuv yeringe yiberürge ve almaşuv yeri
36. Pereboloşna degen kal'a ta'yin kılınğandır hālen ve kün ilgerü hazinemizni ol yerge ketürüp bergeysiz
37. ve burunğı zamānlarday elçilerimiz yibergenimizde qaradaşlarımız kalğa sultān ve nüre'd-din sultān
38. ĥatlarımız ile qaysi adam elçi ve anlar milen yigirmi adam ve çapķunlarımız yibergende üç adam
39. ve anlarğa on eki adam koşup ve andın artuķ bir kişi koşup yibermeske ve eger bāzargān
40. adamlarıñuz esbāb milen mübarek uluğ Ķırım yurtımız ve hem altun taħtımuñuzğa kēlgüdey bolsalar
41. heç anlarğa küç kılmaşķa ve bir türlüğ yamanlık kılmaşķa ve nerse almaşķa ve kıştavlık ve şayısız
42. kılmaşķa ve ol mübārek yurtımız ve hem altun taħtımuñuzğa kēlgendin aķçasız heç nerse almamaşķa
43. ve Ķırım yurtı ve qaradaşımız kalğa sultān ve nüre'd-din sultān ve oğullarımız sultānlarımız sultānlar
44. bolsa ve Ķırım'nıñ beş şaylı qaracılarımız, beglerimiz ve hem mırzalarımız ve Aķkermānıñ Tatarı ve Temrük
45. Çerkesleri ve şansız Tatar ve şağışsız Noğay ve cümle buyuruğumuzda bolğan halkımız kal'alarıñuzğa

46. ve yurtunuzga ve yerlerinizge cavlay barmaska ve hęc bir turlüg yamanlık kılmamaska sizden bir yamanlık
47. bolmağuday bolsa bizüm buyuruğımızda bolğan halkımızdın yamanlık ve cavlık işleri bolmaska ve eger
48. kal'alarınızga ve yurtunuzga ve yerlerinizge bizim buyuruğımızda bolğan halkımız zarar ve ziyān eter bolsa
49. izletüp şorarğa ve muhkem siyāset kılurğa müsülmān dñimizçe Qur'an ve Furkān-ı kerim üzere şart
50. kılop altun bayşalı mührimiz milen 'ahd-nāmemiz yazup bėrdük yazıldı altun tahtgāhımız Bāhçā
51. sarāyında birñ toqsan bir yılında Yanar ayınñ üçünçi kününde böyle bilesiz.

Günümüz Türkçesiyle

Toktamış Giray Sultan Oğlu Safa Giray Sultan

Sözümüz

1. Bereket sahibi yüce Allah'ın rahmeti ve ihsanı ile ulu yerin, ulu yurdun ve
2. Kırım tahtının ve Kıpçak bozkırının, sayısı çok (olan) Tatar'ın ve sayısız Nogay'ın sağ kolun
3. ve sol kolun ve sayısız tümenin ve (Kırım topraklarında yaşayan) diğerk halklar ile Tavgaç (halkı)'ın ve dağ arasında (yaşayan) Çerkez'in padişahı
4. ve güçlü, şanlı han olan devlet sahibi, ikram sahibi ve kudretli, cesur ve anlayışlı (olan) ben Murad Giray Han
5. Allah onun devletini kıyamete kadar devam ettirsin, efendimizin cümle büyük ve küçük (halkların) ve Akkerman Ruslarının padişahı
6. yeri doğu ile batı arasında olan birçok Hıristiyan halkının koruyucusu, hükümdarı
7. (olan) kardeşimiz yüce Bey Fyodor Alekseyeviç efendilerine çok selamlarımızı sunarız saygı, sevgi
8. ve hoşnutluk ile hal ve hatırınız nasıldır iyi misiniz diye sorduktan sonra bu kutsal yarlığımızdaki
9. (bilgiler) ders alınmalı(dır), bunu takiben şöyle ki iki devletin arasında saygı, dostluk ve barış güçlü
10. olsun ve iki devlet içinde yaşayan halk(lar) dinç ve rahat olabilmesi sebebiyle elçiniz Vasil Mihayloviç,
11. kahya(nız) Tapkin ve gönderdiğiniz askerî sorumlu(nuz) ve sonra kâtip Dotov oğlu Nikita Museviç gelip iki devlet
12. arasında dostluk, barış ve saygı olması sebebiyle (görüşüp) konuşup ve bütün konuştuğumuz sözler,
13. dostluk ve barış için (konuşulmuş) olan şartlarımız kabul ve güvenilir olup sözlerin üzerine
14. barış ve dostluk olması için altın payzayı mührümüz ile (barış) anlaşma fermanımızı gönderip
15. barış için söylenmiş sözleri hatırlatıyoruz Peygamberimiz iki cihanın güneşi peygamberlerin en değerlisi
16. ve hesap gününün şefaatchisi, fakirlerin sevgilisi ve peygamberlerin en büyüğü Hazreti Muhammed Mustafa Allah'ın
17. rahmeti ve selamı (üzerine olsun) hicreti tarihinden bin altı yüz seksen senesinin ocak ayının üçüncü gününden (itibaren) yirmi yıla kadar
18. barış ve dostluk güçlü ola(cak), Özü Nehri sınır olup öte tarafta bütün aziz Mekke ve nurlu Medine şehirleri,
19. Akdeniz ve Karadeniz(in) padişahı cesur ve yardımsever hünkār efendimizin egemenliğindedir ve Kiyev kalesine
20. eskiden bağlı olup ve hala yıkık duran ve Vasiliçkova, Trebolya ve Estayka küçük kaleleri Kiyev sınırına bağımlı
21. olup ve Kiyev kalesinden Potkalıga Kazakları (sınırına kadar) biz gidip varınca Özü Nehrinin iki yakasına da
22. kale ve küçük kaleler yaparız ve geçmiş yıllar için üç yıllık (ödenmemiş) hazinemizi tamamen bu yıl gönderin ve
23. doğuya doğru bin altı yüz seksen yılında ve hazinemizin defterine göre Almaşuv yerine varıp ve kardeşlerimiz
24. Kalgay Sultan ve Nureddin Sultan ve oğul sultanlarımıza ve sultan prenseslerimize, (saygıdeğer) kadınlarımıza ve hadım ağalarımıza
25. ve Karaçılarımıza ve yakınımızda bulunan adamlarımıza, ağalarımıza ve iç oğlanlarımıza ve ne kadar (sizden) vergi isteklerde bulunanlara

26. defterde yazılan bütün isteklerin (vergilerin) hemen tamamen eksiksiz bir şekilde yapınız sonra dostunuza
27. dost ve düşmanınıza düşmanlık edip birlik oluruz, kardeşlerimiz Kalgay Sultan ve Nureddin
28. Sultan ve oğul sultanlarımız ve beyaz bayraklılarımız ve bütün Kırım memleketinin insanları ve Nogay Mirzaları
29. ve Akkerman Tatarları ve Temrük Çerkezleri ve bütün buyruğumuz (altın)da olan mirzalarımız ve yurdumuz halkı
30. ve yardımsever, cesur ve saygılı hükümdar efendileri de olsa memleketinize ve yabancı (halkların yaşadığı) kalelerinize ve bu anlaşma
31. gereğince egemenliğiniz altında olan yerlerinize, kalelerinize ve köylerinize saldırılmayacak ve hiçbir
32. türlü kötülük yapılmayacak ve yukarıda zikrettiğimiz emrimiz (altında olan halklardan) hangileri olsa kalelerinize
33. ve yerlerinize saldırırsa adamlarımızı gönderip, takip ettirip sorarız ve bulduktan sonra
34. ölüm cezası veririz ve (sizden) alınan malların hepsini geri veririz cesur Vasılay Barisyaviç
35. ve haberci Andrey'i biz yüce efendiler Almaşuv yerine göndereceğiz ve Almaşuv yerine
36. Preboloşna denilen kaleye tayin kıldık, hemen hazinemizi (vergimizi) o yere getirip veririz
37. ve önceki zamanlarda elçilerimizi gönderdiğimizde kardeşlerimiz Kalgay Sultan ve Nureddin Sultan
38. mektuplarımız ile ne kadar adam, elçi (varsa) ve onlar ile yirmi atlı adam gönderdiğimizde üç adam
39. ve onların (hizmetine) on iki adam verip ve onlara bir kişi daha verip göndereceğiz ve eğer tüccar olsalar
41. hiç onlara zorluk çıkarılmayacak ve (onlara) hiçbir kötülük yapılmayacak ve (mallarından) hiçbir (karşılıksız) şey alınmayacak, (onlar için) kısıtlama
42. yapılmayacak, (onlar) mübarek memleketimize ve altın tahtımıza (Bahçesaray) geldiklerinde parasız hiçbir şey alınmayacak
43. Kırım memleketi ve kardeşlerimiz Kalgay Sultan ve Nureddin Sultan, sultan (olacak) oğullarımız, sultan
44. olsalar ve Kırım'ın beş başlı Karaçılarımız, beylerimiz, mirzalarımız ve Akkerman Tatarları ve Temrük
45. Çerkezleri ve sayısız Tatar ve sayısız Nogay ve bütün emrimiz (altında) olan halkımız, kalelerinize,
46. yurdunuza ve yerlerinize saldırmayacak ve hiçbir kötülükte bulunmayacaklar, size herhangi bir kötülük
47. yapılmayacaktır, yapılırsa bizim emrimiz (altında) olan halkımızdan, kötülük ve düşmanlık yapılmaz ve eğer
48. kalelerinize, yurdunuza ve yerlerinize bizim emrimizde olan halkımız zarar ve ziyan verirse
49. takip ettirip, sorar ve çetin bir cezaya çarptırırız, Müslüman dinimiz gereği, Kur'an ve Furkan-ı Kerim üzerine yemin
50. edip altın payzayı mührümüz ile anlaşmamızı yazıp gönderdik, altın tahtımızın (yeri olan) Bahçe-
51. saray'da 1680/1681 yılının ocak ayının üçüncü gününde yazıldı, böyle bilinir.

3. Murad Giray Han Yarlığının Üslup İncelemesi

Kırım Hanlığı sahasına ait yarlıklarda genel olarak Osmanlı yazışma geleneğinin izleri görülmektedir. İncelediğimiz Murad Giray Han yarlığında da Osmanlı yazışma geleneğinin etkisi açık bir şekilde kendini göstermektedir. Yarlıkta *Invocatio* (dua) bölümünde sade ve yalın bir dil kullanılmıştır. İlk satırdaki *invocatio* kısmında Allah'ın adı ve sıfatları zikredilerek, onun lütuf ve merhameti dile getirilmiştir. Daha sonraki *invocatio* bölümlerinde peygamber efendimizin şefaati, devletin bekası gibi niyazlara rastlanılmaktadır. Yarlıktaki bu formül Osmanlı sahasındaki yazışmalarla benzerlik göstermektedir. Osmanlı sahasında da yarlıklarda genel olarak izlenen formül ilk olarak Allah'a hamd ve sena, peygamber ve ehlibeytine salâvatlar son olarak devletin bekası için yapılan dua ve niyazlarla sonuçlanmaktadır (Gökbilgin 1992: 54).

Murat Giray Han yarlığında *invocatio* kısımları şu şekilde karşımıza çıkmaktadır;

1. Tangrı tabâraka va ta'âlânıñ rahmi ve 'inâyeti (1. satır)
2. abbada'lahu ta'âlâ davlata-hü ilâ yavmi'l-mizân (5. satır)
3. Peyğamberimiz eki cihännüñ küneşi hâtemü'l-enbiyâ ve şefi-i rüz-i cezâ habîb-i Hüdâ ve rasül-u kibriyâ hâzret-i Muḥammed^ü'l-Muḫtafâ şallâ'llâhu ta'âlâ 'alayhi ve sallam'nıñ (15-16. satır)

Tuğra kısmına baktığımızda, Kırım Hanlarının tuğraları imza yerine geçer; bunların şekilleri de esas itibarıyla padişahların tuğraları gibidir. Han'ın babasının adı yazılmaktadır (Gökbilgin, 1992, 110). Kırım Hanlığı'nda görülen bu durum Osmanlı etkisi olarak değerlendirilebilir. Çünkü Osmanlı tuğralarında da sultanın adının yanında babasının adı da zikredilmektedir (Kütükoğlu, 1994, 71-72). Bu durum Kırım Hanlığı'na da yansımıştır. Kırım Hanlığı tuğraları şekil olarak armuda benzetilmektedir. Nitekim incelediğimiz yarlıkta da, sağa doğru yazılmış armut şeklinde bir tuğraya ve tuğranın içerisinde *Murat Giray Han*'ın babası *Tohtamış Gırey Sultân ibn Şafâ Gırey Sultân* lafzına rastlanılmaktadır.

Kırım Hanlığına ait olan bu yarlıkta giriş kısmında dikkat çeken hususlardan biri de سوزموز "sözümüz" kelimesidir. Bu kelime "emrimiz, isteklerimiz" anlamında kullanılmıştır. Sözümüz kelimesi, sadece Kırım sahasıyla yetinilmeyip, Altın Orda sahasına ait yarlıklarda da kullanılmıştır. Sözümüz kelimesinin kökü oldukça eskiye dayanmaktadır. Kelime saygı ve davet içeren yapılarda da kullanılmaktadır. Kelime, Timur ve halefleri tarafından kullanıldığı bilinmekle beraber 15 ve 16. yüzyılda Fars kültürünün etkisinde kalan hükümdarların belgelerinde de kullanıldığı gözlenmiştir (Özyetgin, 2005, 23).

Yarlıkta, intitlatio (elkab) kısmı, Osmanlı yazışma geleneğiyle benzerlik gösterir. Osmanlı yazışma geleneğinde intitlatio kısmı Arap ve Fars kültür muhitine ait bir unvan formülüdür. Osmanlı sahasında padişah elkabını sıralarken egemenliği altındaki bütün memleketleri ve halkları çeşitli şekilde sıraladıktan sonra, son olarak kendi adını açıklar (Gökbilgin, 1992, 57). Murad Giray Han yarlığında da hanın elkabı basit bir üslupla yazılmış olup elkabı oluşturan kısımlar, iki-üç satırdan fazla yer tutmaktadır. Hanın elkabı Osmanlı etkisinden dolayı mümkün olduğunca uzun tutulmuştur. Aşağıda yarlıkta kullanılan intitlatio kısmı verilmiştir.

uluğ orda uluğ yurtnuñ ve taht-ı Kırım'nuñ ve Deşt-i Kıpçaq'nuñ ve şansız köp Tatar'nuñ ve şağıssız Noğay'nuñ oñ kolnuñ ve şol kolnuñ ve şanı yoq tümennin ve Tat milen Tavgaç'nuñ ve tağ ara Çerkeç'niñ pādşāhu ve hān-ı 'ālī-şānı bolğan devletlü ve 'izzetlü ve kıdretlü ve şecā'atlü ve fırsatlu mēn uluğ Murād Gırey Hān (1-4. satırlar arası)

Kırım Hanlığı Osmanlı devletinin himayesine girdikten sonra, diğer devletlerle resmi yazışmalarında kendi elkabının yanında, dönemin Osmanlı hükümdarının elkabını da kullanmıştır. Zira incelediğimiz bu yarlıkta, Osmanlı hükümdarları elkaplarını, egemenliklerinin hüküm sürdüğü alanlarla açıklamışlardır. Aşağıda metnimizin iki yerinde Osmanlı hükümdarları için kullanılan elkab örnekleri geçmektedir.

Mekke-i mükerreme ve Medine-i münevvere Akdeniz ve Karadeniz pādşāhu şecā'atlü ve nuşretlü hünkār hāzretleri (18-19. satır)

nuşretlü ve şecā'atlü ve muhabbetlü hünkār hāzretleri (30. satır)

Inscriptio; hanın, padişahın emir ve fermanlarını bünyesinde bulunan makam sahiplerine veya yabancı hükümdarlara göndermesi olarak değerlendirilir (Gökbilgin, 1992, 59). Murad Giray Han yarlığında inscriptio (kitabe, yazı) kısmını incelediğimizde; Osmanlı yarlıklarıyla benzerlik göstermektedir. Ancak Osmanlı mektuplarında yarlık gönderilen kişinin unvanları sıralanırken Arapça ve Farsça tamlamalara çok fazla yer verilmektedir. Osmanlı sahasındaki yarlıkların dili oldukça zor ve neredeyse tamamı Arapça ve Farsça kelimelerden oluşmaktadır. Kırım sahasına ait Murad Giray Han yarlığında ise Osmanlı sahasının aksine sade, basit ve akıcı bir dil kullanılmaktadır. Yarlık Fyodor Alekseyeviç adlı Rus çarına gönderilmiştir. Yarlıkta Rus çarın hâkimiyet sahaları ve emri altında yaşayan halklar da unvanıyla beraber zikredilmektedir.

cümle uluğ ve küçük ve Ak Urus'nuñ pādşāhu çarı, maşrıq ve mağrib ortasında bolğan köp hıristiyān tā'ifesinin penāhi, hüküm-darı qarındaşımız uluğ bēy Fyodor Alekseyeviç hāzretlerine (5-7. satır)

Salulatio (selamlama) kısmında ise, yarlık gönderilen kişiyi selamlamadan sonra sıhhati ve sağlığı için temennilerde bulunulmuştur. Yarlıkta bu kısım çok uzun tutulmamakla beraber basit ve sade bir dille yazılmıştır.

köpdin köp selām kılgaç maḥabbetlik ve taṭulık milen nedir ḥāl ü ḥātrıñuz, yaḥşısız dep şorğanmızdın (7-8. satır) "çok çok selam kılarız muhabbet ve selam ile hal ve hatrınız nasıldır iyi misiniz diye sorarız"

Murad Giray Han yarlığında narratio kısmına baktığımızda, yarlık kalıp bir ifade ile başlamıştır. Bu tür kullanımlar Osmanlı sahasına ait diplomatik yazışmalarda görülmektedir. Salulatio ile narratio arasında yer alan bu ifade bağlayıcı bir unsur vazifesini üstlenmektedir. Konunun önemine göre bu kısım uzun veya kısa şeklinde kullanılabilir (Kütükoğlu, 1994, 108; Gökbilgin, 1992, 70). Yarlıkta görüldüğü üzere Kırım sahasına ait bu mektupta Osmanlı etkisi açıkça görülmektedir.

i'lām-ı yarlıq-ı şerif-i ibret-redif-i hānī budur ki... "bu kutsal yarlığımızdaki (bilgi) ders alınmalı(dır), bunu takiben şöyle ki..."

Kalıp ifadeden sonra talepler ve emirler sıralanır. Murad Giray Han yarlığında narraotio et dispositio (nakil ve talepler) kısmı çok uzun bir yer kaplamaktadır. Bu kısım dokuzuncu satırdan başlayarak yirmi altıncı satıra kadar devam etmektedir. Sonraki satırlarda (yirmi yedinci satır ve sonrası) bir koşul söz konusudur. Şöyle ki, Murad Giray Han ve emri altında bulunan bütün halkların emir ve taleplerin yerine getirilmesi durumunda, “dostunuza dost düşmanınıza düşman olunacağı” hususunda ifade yer almaktadır. Bununla birlikte bu durumdan sadece kendisinin değil ayrıca Osmanlı Devleti’nin de memnun olacağını ve kendisiyle aynı fikirde olduğunu belirtmiştir.

Sanctio et corroboratio (tasdik ve teyit) kısmında, nakil ve talepler kısmında belirtilen emir ve talepleri yerine getirmeyenlerin cezalandırılacağı belirtilmektedir. Bu kısım yarlıkta geniş bir yer kaplamaktadır. Tasdik ve teyit kısmı yirmi altıncı satırdan başlayarak kırk dokuzuncu satıra kadar devam etmektedir. Bu satırlar arasında emir ve talepleri yerine getirmeyenlerin hangi tür cezaya maruz kalacakları açık bir şekilde ifade edilmektedir. Aşağıda bu satırlar arasından nasıl biz ceza şekli uygulanacağına dair bir bölüm verilmiştir.

bizüm buyuruğumuzda bolğan halkımızdın yamanlık ve cavlık işleri bolmaska ve eger kal’alarınızga ve yurtunuzga ve yerlerinizge bizim buyuruğumuzda bolğan halkımız zarar ve ziyân eter bolsa izletüp şorarğa ve muhkem siyâset kıdurğa (47-49. satır) “bizim emrimiz altında olan halkların fenalık ve kötülüğü sizlere yapılmayacak, eğer kalelerinize ve memleketlerinize ve mekanlarınıza bizim emrimiz altındaki halkımız zarar ve ziyân verirse araştırıp sorarız ve zorlu bir hesaba çekeriz”

Murad Giray Han yarlığında datatio (tarih) kısmı iki yerde geçmektedir. İlk olarak on altıncı satırın son kısmı ile on yedinci satırın tamamında yarlığın yazılış tarihi verilmiştir. Yarlık hicri takvim esaslarına göre verilmiştir. Ancak hicri takvimde bulunmayan, miladi takvimde geçen ay ismi “yanar” (ocak ayı) hicri tarihlendirmeye beraber verilmiştir. Bu duruma sebep olarak, 1680’li yıllardan sonra Rusya’nın bölgede güçlenmesi ve coğrafyadaki diğer halkları etkilemesi ve bu etkinin Kırım coğrafyasında da hissedilmesi olarak değerlendirilebilir.

hazret-i Muhammed^ü1-Muştafâ şallâ’llâhu ta’âlâ ‘alayhi ve sallam’ın tārîh hicretinden işbu biñ tokşan birinde Yanar ayınñ üçünçü “Hazreti Muhammed Mustafa Salallahu Taala Aleyhi ve Selemin hicreti tarihinden 1680/1681 yılının ocak ayının 3. günü”

Son olarak, elli birinci satırda yarlığın yazılış tarihi tekrarlanmıştır.

biñ tokşan bir yılında Yanar ayınñ üçünçü künü “1680/1681 yılının ocak ayının 3. günü”

Yarlığın locus (yazılan yer) kısmına son satırlarda yer verilmiştir. Yarlığın yazıldığı yer Kırım Hanlığı’nın başkenti Bahçesaray’dır. Yarlıkta şöyle geçmektedir.

yazıldı altun tahtgâhımız Bâhçesarâyında biñ tokşan bir yılında Yanar ayınñ üçünçü künüde böyle bilesiz (50-51. satır) “altın tahtımızın (yeri olan) Bahçesaray’da 1680/1681 yılının ocak ayının 3. gününde yazıldı, böyle biliniz”

4. Yarlığın Yazım ve Dil Özellikleri

Arap alfabesiyle yazılmış olan yarlık, harekesiz olup Türkçe kelimelerdeki ünlüler genellikle gösterilmiştir. Yarlığın söz varlığının tamamı Türkçe kelimelerden oluşmakla beraber Arapça ve Farsça alıntılara da rastlanılmaktadır. Bu alıntı kelimelerin varlığı daha çok Kırım’ın Osmanlı tabiiyetine girmesinden sonra oluşmuştur. İncelediğimiz yarlıkta Kıpçakça unsurların devamı yanında Osmanlı etkisinin daha fazla olduğu görülmektedir. Yarlık 1680’li yıllarda, yani Osmanlı kültür ve dilinin yoğun etkisinin olduğu yıllarda yazılmıştır. Bundan dolayı yarlıkta daha çok Osmanlı dil ve üslup özellikleri hâkimdir. Aşağıda yarlıkta dikkat çeken farklılıklara yer verilmeye çalışılacaktır.

Yarlıkta damak n’si (ŋ) kullanımında genellikle ڭ harfi tercih edilmiştir; *yurtnuŋ* (S.1), *Kırımnuŋ* (S.2), *Noğaynuŋ* (S.2), *Urusnuŋ* (S.5). Yarlıkta c/ç ve b/p ayırımına genel olarak dikkat edilmiştir. Ancak bir örnekte p sesi için hem ڤ hem de ڤ harfi metinde bir arada kullanılmıştır; *bolup* (S.18). *Bolup* kelimesi, metinde birden fazla yerde geçmektedir. Ancak genellikle b harfiyle verilen p sesi, sadece bir yerde p harfiyle gösterilmiştir.

Yarlıkta, Osmanlı Türkçesinin etkisinden dolayı kelime sonlarındaki -ğ / -g sesi genellikle düşmüştür. Ancak birkaç örnekte Doğu Türkçesi ses özelliklerinden biri olan iki heceli kelimelerdeki -ğ / -g sesinin korunmasıyla ilgili birkaç örneğe rastlanılmaktadır; *uluğ* (S.1), *türlüg* (S.32). Metnimiz, Kıpçakça bir çalışma olmasından dolayı kelime başında genellikle /c/ sesi görülmesi gerekir; *culuğ* (S.35), *cavlık* (S.47). Ancak Osmanlı etkisinden dolayı /y/ sesinin yoğunluğunun daha fazla olduğu gözlenmiştir c>y; *yılğa* (S.17), *yillar* (S.22), *yiberüp* (S.22), *yerge* (S.36), *yibergende* (S.38), *yurtumuz* (S.42).

Yarlık, Kıpçakça bir metin olmasından dolayı ayrılma hâl eki genellikle {+dAn} şeklindedir. Ancak Doğu Türkçesi etkisinden dolayı {+dIn} şekilli örnekler de rastlanılmaktadır; *şorğanımızdın* (S.8), *hicretinden* (S.17), *kağ'asından* (S.21), *yibergendin* (S.26), *halkımızdın* (S.47). Metnimizde bağlaç olarak genellikle Modern Kıpçak Lehçelerinde de kullanılan *milen* (S.1), (menen, benen, penen) kullanılmıştır. Ancak Osmanlı etkisinden dolayı *ile* bağlacı da kullanılmıştır *ile* (S.38).

Metinde dikkatimizi çeken özelliklerden biri de Oğuz karakteristik özelliği olan ünlülerde dudaksılama örneklerine rastlanılmaktadır; *kuğretlü* (S.4), *nuşretlü* (S.19), *muhabbetlü* (S.30), *devoletlü* (S.4).

İncelediğimiz metinde, yönelme hal ekinin farklı şekilleri görülmüştür. İyelik ekleri ve zamirlerden sonra genellikle {+A} yönelme hal eki kullanılmıştır; *hazretlerine* (S.7), *kağ'asına* (S.19). Tonlu ünsüzlerden sonra {+GA}, tonsuz ünsüzlerden sonra +KA yönelme hal eki kullanılmıştır; *düşmanrıuzğa* (S.27), *yerleriñüzge* (S.33), *yibermeske* (S.39), *kılmamaska* (S.41). Yarlıkta ayrıca belirtme hal eki de birden farklı şekilde kullanılmıştır; İsim ve zamirlerden sonra genellikle {+I} ve {+nI} şekilleri kullanılmıştır; *mallarını* (S.34), *padişahı* (S.19), *şartlarını* (S.13). Bununla beraber {+n} sadece iyelik ekinden sonra kullanılmıştır; *cümlesin* (S.34), *siyasetin* (S.34).

Altın Orda resmi yazışma geleneği içerisinde Osmanlı etkisinin en yoğun görüldüğü hanlık Kırım Hanlığı sahasıdır. Kırım, Osmanlı tabiiyetine girdikten sonra hem dil hem de üslup açısından Osmanlı sahasından etkilenmiştir. Bu etki Kırım Hanlığı'nın son dönemlerinde daha da yoğunlaşmıştır. Nitekim incelediğimiz bu yarlıkta Osmanlı etkisinin yanında Altın Orda'ya özgü dil ve üslup özellikleri de varlığını devam ettirmektedir.

5. Notlar

1 *Orda*; Türk ve Moğol dillerinde birkaç göçebe kabilenin bir hanın hâkimiyeti altında birleşmesinin ifade eden kelime; düzenli olmayan insan topluluğu. Kelime Orta Asya Türk lehçelerinde "han karargâhu, han sarayı, zengin çadırı; şehir, başkent, payitaht" anlamalarında kullanılmıştır. Azerice ve Türkiye Türkçesi'nde "ordu" anlamında kullanılan kelime 13. yüzyıldan itibaren Ruslar tarafından Altın Orda devleti için kullanılmıştır. Batı dillerine ordo / hordo / horde şeklinde geçmiştir. Kelime DLT'te "hakanın oturduğu şehir" şeklinde geçmektedir. Kelime Moğolcada ordo şeklinde geçmekte ve "şehir" anlamında kullanılmaktadır (Clouston, 1972, 203a-b; Özyetgin, 1996, 171) (Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Doğan, *Orda*, DİA, Ankara-2007, c. 33, s.357).

29 *Mirzalar* (*Şirin Beyleri - Şirin Sülalesi*); Kırım Hanlığındaki soylu ailelerin en başta gelenlerindedir. Han kızlarıyla evlendirilen bu beyler, güçlü bir nüfuza sahiptir. Daima hanın yakınında bulunan "Şirin Beyi", aynı zamanda diğer soylu aileleri de temsil etmektedir. Şirin Beyi, gerek gördüğü durumlarda kurultayı toplama yetkisine sahiptir. Şirin Beyliğinde de Kalgaylık sistemi vardır. Ve bu seçimde Kalgaylık beyden sonraki en yaşlı kişiye verilmektedir. Bu soylu aile hanın yetkilerini dengeleyen bir unsur olarak önem taşımaktadır. Her zaman hanın Kurultayında "Baş Karaçi" ya da "Başbey" olarak en ön mevkiilerde yer almışlardır. Bu beyler Kırım'da, Karasu ile Kerç arasındaki bölgeyi idare etmektedirler (Ayrıntılı bilgi için bkz. Bıyık, 2104, 55; İnalçık, 2002, 458-465).

25 *Karaçi*; Kırım Hanlığı içerisinde yer alan beş soylu zümrenin oluşturduğu gruptur. Bunlar; Şirin, Secud, Argın ve Barın boylarıdır. Önceleri "Dört Karaçi" veya "Dört Rukün" (Şirin, Argın, Barın ve Kıpçak boyları) şeklinde geçen bu boy teşkilatı daha sonraki zamanlarda "Beş Başlı Karaçi" olarak geçmiştir. Bu boyların başında ailenin en yaşlısı "bey" bulunmaktadır. Karaçi Beylerin, Büyük Moğol İmparatorluğunun yapısı içerisinde ve devamı olan Altın Orda Devleti'nde Ulu Beğ, Ulus Beyi gibi sıfatlarla siyasi ve askerî yapı içerisinde var olmuşlardır. Kırım Han'ın kurultayında bu beyler devamlı olarak var olmuştur. Karaçi Beyleri devlet protokolünde yer alan kurumsal bir yapıyı oluşturmaktadır. Bundan dolayı han olacak kişi Karaçi Beyleri'nin onayını almadan han olamazdı. Bu beyler arasında Han'a en yakın ve beyler arasında en yetkili kişi Şirin Beyi (mirza)dir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Alan, 2012, 11-19; Bıyık, 2014, 53-54).

25 *Tiyiş* (< ET tış), Kelime; tiyiş, tiş, tıyiş, tış şekillerinde de kullanılmaktadır. Toparlı'da kelime, "tiy-iş ~ tiyişli: gerekli, değer" şeklindedir (Toparlı 2014: 278). Moskova hükümetinin Tatarlara vermekle mükellef olduğu vergiye "tiyiş" denilmektedir. Kırım'da kıtlık ve yoksulluk ortaya çıktığı zaman, Tatarlar Rus topraklarını talan etmekte ve buradaki insanları esir alıp satmaktadır. Moskova hükümeti, hem bu Tatar akınlarını durdurmak hem de Kırım Hanlığı ile iyi münasebetler kurmak amacıyla her yıl Kırım Hanlığına belli bir miktar para veya hediye vermektedir. Tatarlar buna tıyiş/ tiyiş demektedir (Kurat 2014, 249; Acar 2018: 38).

24 *Begim*; Begüm, padişahın hanımı, padişahın yoldaşı, melike, hanım sultan (Tulum 2011, 388). Ayrıca kelime, Çağatay sahası eserlerinden Bâburname’de “Timurlular neslinden olan kadınlar ile Timur nesline mensup erkeklerle evlenen kadınlara verilen unvan” şeklinde geçmektedir (Şen 1993, 455). Hitap etmek amaçlı kullanılan bu kelime daha sonra unvan yerine geçmiştir. Aslında kelime erkekler için kullanılan bir unvan şekline dönüşmüştür (Ayrıntılı bilgi için bkz. Arat, 1946, 587; Doerfer TMEN II, 411-412).

43 *Kalgay / Kalga*; Kırım Hanlığında veliahta verilen unvan olarak bilinen kalgaylık, ilk olarak Mengli Giray Han’ın büyük oğluna verilmiştir. Han’dan sonra en yetkili kişi Kalgay’dır. Kalgaylık Kırım Hanlığı soyundan gelen kişilere verilmektedir. İdaresine bir bölge verilmiş olup Han’ın emir ve isteklerine uymaktadır. Kalgay, Han öldükten sonra yerine geçecek kişidir. Böyle bir uygulama ile han seçiminde hem padişahın hem de soylu beylerin tahta müdahaleleri engellenmek istenmiştir. Kendine ait saray ve divanı vardır (Bıyık, 2014, 52-53). Kalgay, kendi adına yarlık çıkarabilir ve yabancı devletlerle doğrudan doğruya yazışmada bulunabilir. Kalgay hanın bizzat katılmadığı savaşlarda Kırım ordusunda başkomutanlık görevini üstlenirdi (Ayrıntılı bilgi için bkz; Halik İnalçık, Kalgay, DİA c. 24, s. 259)

43 *Nureddin*; Kırım Hanı’nın küçük kardeşi veya oğludur. Kendine ait divanı ve sarayı vardır. Mengli Giray’dan sonra hanlar makamında ilk veliaht Kalgay, ikincisi ise Nureddin yer almaktaydı. Kalgay’dan sonra gelen yetkili kişidir. Kalgay, kurultayda Kırım Hanı’nın sağ tarafında yer alırken Nureddin de sol tarafta yer almaktadır. Yabancı ülkelere yarlık gönderebilir. Yabancı hükümetlerin gönderdiği tiyış (vergi) Nureddin’e de verilmektedir. Han tarafından idaresine bir bölge verilmiş olup her zaman Han’ın emir ve isteklerini yerine getirmektedir (Bıyık, 2014, 53; Fisher, 2009, 36; İnalçık, 1996, 77).

38 *Çapkun* (< çap-kun); akın, akıncı, süratle yürüyüp düşmanı ansızın bastırarak, adamlarını veya mallarını ele geçirmek için ayrılan müfreze ve bu müfrezenin gördüğü iş (Arat, 1946, 595). Cenk Mahallinde karavul ardınca yardım yoluyla gönderilen bir miktar adam. Cenkten evvel çarha cengini edenler, akıncılar (Kaçalın, 2011, 921). Yarlıklarda bu kelime haberci, ulak anlamlarında kullanılmıştır. Kelimenin Moğolcası “hürevül” şeklindedir (Doerfer TMEN I: 532).

1 *Uluğ yurt*; tabiri Moğollarda merkezi yer, yönetilen yer anlamında kullanılmaktadır. Altın Orda Devleti’nde ve Kırım Hanlığında bu tabir kullanılmıştır. Cengiz Han ölmeden önce oğulları arasında imparatorluğunu taksim etmiştir. Her bir oğluna “yurtluk” (devlet, vatan, toprak) vermiştir. Oğlu Cuci’ye Kıpçak bozkırlarını, Kafkasya dolaylarını yurtluk olarak vermiştir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Kafalı, 1976, 115-116).

21 *Potkalı Kazakları*; Potçalı, Kaniv ile Kiev şehirleri arasında ve Özi Nehri kıyısında bir yer adıdır. Burada yaşayan Kazaklar vardır. Bunlara Potçalı Kazak’ı denilir. Kırım’ın kuzeyinde yaşayan bu Kazaklar, sürekli olarak Kırım Hanlığına yaptığı akınlarla hanlığı rahatsız etmişlerdir. Hatta Özi (Dinyeper) Nehri boyunca aşağı inerek Karadeniz sahilindeki Osmanlı bölgelerini yağmalamışlardır. Bu Kazaklar daha çok Rusya tarafından desteklenmekle beraber Kırım Hanlığı tarafından gelebilecek akınları engellemek amacıyla bölgede konuşlandırılmıştır (bkz. Kurat, 1972, 248-249).

29 *Ak Kerman / Ak Kirman*; Bugün Ukrayna’nın Odesa eyaletinde yer alan bir şehirdir. Dinyester nehrinin Karadeniz’e döküldüğü yerde kurulan şehir, Avrupa ve Asya arasındaki önemli ticaret merkezlerinden biridir. Bölgeye Ak Kirman adı Türkler tarafından verilmiştir. “Beyaz Kale” anlamına gelmektedir. Moğol hâkimiyeti zamanında ismi Ak Lobi olarak değiştirilmiştir. 1241 yılında Moğol hâkimiyetine geçen Ak Kirman, Cenevizler tarafından önemli bir ticaret merkezi olarak görülmüştür. Şehir üzerinde Kırım, Osmanlı hâkimiyeti de görülmekle beraber Osmanlı için önemli bir ticaret merkezi haline dönüşmüştür. Rusya’nın Kırım’ı işgaliyle Rusların eline geçen şehir, SSCB’nin yıkılmasıyla Ukrayna sınırları içerisinde kalmıştır (Ayrıntılı bilgi için bkz. Bilge, 1989, 269-270).

Sonuç

Kırım sahasında yazılan bu yarlık, dönemin tarihi, kültürü ve dili açısından önemli bilgiler vermektedir. Yarlık Kırım Hanlarının, Rus çarları karşısındaki konumu belirtmiştir. Bununla birlikte Kırım Hanları, Osmanlı himayesine girdikten sonra Rus çarlarına gönderdikleri yarlıklarında hem kendi mühürlerini hem de Osmanlı Devleti mührünü bir arada kullanmıştır. Bu durum Kırım Hanının arkasında güçlü bir İmparatorluğun var olduğunu göstermektedir.

Çalışmada yarlık üslup açısından incelenmekle birlikte gramer açısından da bazı değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Gramer bölümünde Doğu Türkçesi ve Batı Türkçesi özelliklerinin bir arada kullanıldığı

tespit edilmiştir. Bu durum Kırım'ın Osmanlı dil ve kültüründen etkilenmesi olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca son olarak yarlıkta önemli görülen yerler hakkında notlar verilmiştir.

KAYNAKÇA

- Acar, Serkan (2018). Moskof Çarlarının Kırım Hanlarına Ödediği Bir Haraç Türü: Tiş - Tiyiş (Mors Dişi). *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, XV/60: 34-45.
- Alan, Hayrunnisa (2012). Altın Orda Hanlığında Hâkimiyet Anlayışı ve Karaçi Beylerin Ortaya Çıkışı. *Tarih Dergisi*, 54: 1-20.
- Arat, R. Rahmeti (1938). Fatih Sultan Mehmet Yarlığı. *Türkiyat Mecmuası*, C. 19, İstanbul.
- Arat, R. Rahmeti (1946). *Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, Vekayi Babur'un Hatıratı*. C. 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bilge, Mustafa L. (1989). Akkırman. *İslam Ansiklopedisi*, C. 2, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bıyık, Ömer (2014). *Kırım'ın İdari ve Sosyo-Ekonomik Tarihi (1600-1774)*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Clauson, S. Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Doğan, Orhan (2007). Orda. *İslam Ansiklopedisi*, C. 33, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 357.
- Doerfer, Gerhard (1963-1975). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen I-IV*. Wiesbaden.
- Fisher, Alan (2009). *Kırım Tatarları*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Giray, Halim (2013). *Gülbün-ü Hanan (Kırım Hanları Tarihi)*. Haz. Alper Başer, Alper Günaydın, İstanbul.
- Gökbilgin, M. Tayyib (1992). *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*. İstanbul: Enderun Kitapevi Yayınları.
- Gökbilgin, Özalp (1973). *1532-1577 Yılları arasında Kırım Hanlığı'nın Siyasi Durumu*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yay.-Sevinç Matbaası.
- Hülagü, Metin (2004). Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Türk-Rus İlişkilerindeki Yeri (1441-1783). *Uluslararası Türkoloji Sempozyumu, TİKA, Ukrayna-Kırım*.
- İnalçık, Halil (1944). Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi. *Türk Tarih Kurumu-Bulleten*: 30, C. 5, Ankara, 185-229.
- İnalçık, Halil (1992). *Kırım Hanlığı Türk Dünyası El Kitabı*. C. I. Ankara.
- İnalçık, Halil (1996). Giray. *İslam Ansiklopedisi*, C. 14, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 76-78.
- İnalçık, Halil (1999). *Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1700*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İnalçık, Halil (2001). "Kalgay". *İslam Ansiklopedisi* C. 24. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 259.
- İnalçık, Halil (2002). "Kırım Hanlığı" *İslam Ansiklopedisi* C. 25. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 458-465.
- İnalçık, Halil (2017). *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar (1441-1700)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Niyazi (2011). *Nevayi'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar*. Haz. Mustafa Kaçalın. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kafalı, Mustafa (1976). *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Kamalov, İlyas vd. (2008). Altın Orda-Osmanlı Münasebetleri. *Gazi Akademik Bakış*: 3, C.2. 187-198.
- Kurat, A. Nimet (2014). *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kurat, A. Nimet (2011). *Türkiye ve İdil Boyu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kurat, A. Nimet (1972). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kütükoğlu, S. Mübahat (1994). *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Özyetgin, A. Melek (1996). *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özyetgin, A. Melek (2010). Altın Orda-Kırım Resmi Yazışma Geleneğine Dair, 1524 Tarihli Saadet Girey Han Tarhanlık Yarlığı. *Studies in Turkic Philology, Festschrift in honour of the 80th birthday of Professor Geng Shimin*, Edited by Zhang Dingjing and Abdurishid Yakup, China Minzu University Press, Beijing.
- Şen, Mesut (1993). *Gazi Zahirüddin Muhammed Bâbur, Bâburname Giriş-Metin (Kâbil ve Hindistan Bölümleri)- Açıklamalı Dizin*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Toparlı, Recep vd.(2014). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tulum, Mertol (2011). *17. yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Vasary, Istvan (2014). Kırım Hanlığı ve Büyük Orda (XV-XVI. Yüzyıl) Hâkimiyet Uğruna Mücadele. Çev. Serkan Acar, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX / 1. 327-340.
- Velyaminov-Zernov, V. V. (2009). *Kırım Yurtuna ve Ol Taraflarına Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar*. Haz. A. Melek Özyetgin, İlyas Kamalov, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yakubovskiy, A. Yu. (2000). *Altın Ordu ve Çöküşü*. (çev. Hasan Eren), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.